

[B] **DE PERMANENTE GEBOORTE VAN EEN KUNSTENAAR. POSTUUM VERSCHENEN WERK VAN CHRISTINE D'HAEN**

Toen Christine D'haen in 2009 overleed, werd zij algemeen gerespecteerd als een *grand old lady* van de Nederlandse poëzie. Net als Ida Gerhardt (1905-1997) gold D'haen als de auteur van een monumentaal maar moeilijk doordringbaar oeuvre dat zich decennialang consequent, wars van alle literaire modes, had ontwikkeld en verdiept. Voor beide dichters gold daarenboven dat hun werk fundamenteel wortelde in de westerse cultuur, met allerlei referenties aan onder meer de klassieke oudheid, en dat het getuigde van een onvoorwaardelijk geloof in de traditionele vormtaal en in de schoonheid en het belang van literatuur. Kortom, van een revolutionaire instelling, laat staan een afbraak, was geenszins sprake.

Hoewel de geschiedenis van de doorwerking van de klassieke poëtica in de naoorlogse periode nog geschreven moet worden, zijn de onderlinge verschillen tussen Gerhardt en D'haen echter minstens even frappant. Waar de Nederlandse dichteres zweert bij een verheven of soms kaal en uitgepuurd taalgebruik, opteert D'haen voor een barokke formulering die de taal in alle denkbare opzichten laat woekeren. Haar periodische zinsbouw is bewust archaisch, de vele opsommingen staan sobere transparantie in de weg, het woordgebruik is exotisch, en de klankrijkdom werkt haast hypnotiserend. Daarbij komt in steeds grotere mate de wens om allerlei vreemde (en vaak bevreemdende) elementen in haar gedichten een plaats te geven. Daardoor lijkt D'haens oeuvre een omvattende encyclopedie van zowel westerse als niet-westerse culturen. Net dat openrekken van de traditionele poëtica, zowel thematisch als stilistisch, heeft ertoe bijgedragen dat haar werk in de loop der jaren enthousiast door jongere critici en als postmodern geboekstaafde dichters werd gevolgd en geprezen. Omgekeerd heeft haar eigengereide aanpak haar gaandeweg vervreemd van heel wat klassieker ingestelde collega's.

De bundel *De beker van Djamsjied* (2011), uitgegeven twee jaar na het overlijden van de dichteres, bevestigt helemaal het hier geschetste profiel. De titel verwijst naar een mythische beker,

die de Perzische koning Djamsjied in staat stelde om in de toekomst te zien. Tegelijk herhaalt het titelvers echter vrijwel woordelijk het slotgedicht van D'haens vorige bundel, *Innisfree* (2007). Die dubbele referentie, zowel tekstueel (naar het vorige werk) als buitentekstueel (naar de mythologie), is trouwens kenmerkend voor dit oeuvre. Aan de ene kant is er het verlangen naar kennis in de ruimst denkbare betekenis van dat begrip: de geschiedenis, de mythologie, de kunst, de literatuur... Werkelijk alles wordt geabsorbeerd in de poëzie, die net daardoor superieur wordt geacht aan andere vormen van kennis en ordening. Aan de andere kant gaat het toch vooral om de creatie van een specifiek literair universum, dat alleen in en door de tekst tot stand komt. Structureel wordt de nieuwe bundel door die herhaling als het ware aan de vorige geklonken door middel van een concatenatio. Die prioriteit van het bewust-artistieke schrijven boven de realistische waarneming en de rationele verklaring is cruciaal voor het kunstenaarschap van D'haen. Veelzeggend is bijvoorbeeld al de subtiele verschuiving die de dichteres heeft aangebracht in het titelgedicht. In *Innisfree* ving het vers aan met de regel "De kelk waarin bezielde wijn van tijd". De vermelding van een "kelk", toch beladen met allerlei symbolische en religieuze connotaties, bleek achteraf blijkbaar nog te concreet-anekdotisch, en in de nieuwe versie is sprake van "Juweel waarin bezielde wijn van tijd". Niet alleen klankmatig is deze variant rijker, de transformatie van de werkelijkheid tot een kunstwerk wordt nog explicieter in de verf gezet.

Kunst staat evenwel niet op zich, ze vormt een waardevol model voor het leven. In die zin volgt de ethiek uit de esthetiek. De brede eruditie is niet zozeer bedoeld als een teken van cultureel elitisme – al is ze dat ongetwijfeld ook –, maar bevestigt allereerst de meerwaarde van het culturele geheugen en de culturele diversiteit. In *De beker van Djamsjied* zijn de meeste gedichten bijvoorbeeld geënt op bekende (en minder bekende) schilderijen die telkens onder aan de betreffende tekst geïdentificeerd worden. De dichteres doet echter veel meer dan die voorstellingen omzetten in taal op een min of meer natuurgetrouwe of herkenbare wijze. Integendeel, zonder de bronvermelding is het bijzonder moeilijk om de precieze inspiratiebron te achterhalen. Het gaat vooral om het wegvallen van de

naïeve figuratie, om een intrigerend samenspel van fragmenten en details, visuele resten die als het ware een nieuw verband aangaan met andere woorden en beelden. Dat vormt het aanknopingspunt voor een blik die verder reikt, die op zoek gaat naar de epifanie, die zich openbaart en zich tegelijk aan het menselijke begripsvermogen onttrekt. Een typisch voorbeeld van dat ambitieuze project is het vers 'Een stoel', dat gebaseerd is op het beroemde schilderij *La chaise et la pipe* van Vincent van Gogh:

Een stoel genoeg. Het één miljardenjarig licht stort zich in stro, wordt opgeslorpt, weerkaatst, verstrooid.

Schept zich vernuftig fijn veelkleurig zicht.

Een ziet. Streeft eenzaam vers op doek, zie, het gloeit.

Geboorte in het schamelste de zon vermooit.

De iconische stoel van Van Gogh vormt in de aanvangsregel niet meer dan het vertrekpunt voor een associatieve gedachtegang; de kenmerkende pijp is zelfs helemaal weggefallen. In plaats daarvan komt een dynamiek op gang die de werking van het licht oproept en uiteindelijk uitmondt in de veelheid van kleuren. Minstens even opmerkelijk is de opsommende stijl waarin klankmatig het woord "stro" wordt weerkaatst en verstrooid (in woorden als "stort", "slopt" en "verstrooid"). Het tweede deel toont dan de schilder (zonder hem evenwel als persoon te noemen), die tegelijk ook een dichter wordt: het woord "vers" is immers dubbelzinnig, zowel bijwoord als zelfstandig naamwoord. Het maniërisme in de schrijftuur blijkt niet enkel functioneel, het maakt in feite de kern uit van de complexe beleving die D'haen bij de lezer wil oproepen.

Dat visionaire proces wordt in de bundel onophoudelijk gekoppeld aan de existentiële ervaring. De slotregel suggereert dat het kleine en opvallende als het ware het grote kan evenaren. Die levensvisie doordringt de hele bundel. Het momentane, het onopvallende, het onopgemerkte krijgen onder de blik van de dichter een ander karakter en een andere samenhang. In plaats van de voorgeprogrammeerde rationele visie komt een soort van magisch of mythisch denken, gebaseerd op de bricolage van ogenschijnlijk onsamenhangende

beelden en de suggestiviteit van klank en ritme. De dynamiek die zo aan het licht komt, is niet toevallig die van fixatie en beweging, van Eros en Thanatos, van geboorte en dood. De menselijke identiteit is daardoor uitermate onvast, en allerlei kwetsuren vormen daarvan het levende bewijs. De lezer krijgt de indruk dat de esthetisch-welluidende orde van de artistieke taal een soort van traumatische ervaring tracht af te schermen. Beelden van geweld, een beschadigd lichaamsbeeld, een problematische seksualiteit, een moeilijke jeugd lijken nooit ver weg. Ze worden echter afgedekt en tot grote kunst gestold.

De publicatie van *Geboorte* – zeven jaar na het overlijden van D'haen – vormt tegelijk een bevestiging en een doorbreking van dat patroon. Het boek is niet alleen een postume uitgave, het verschijnt ook bij een andere dan haar reguliere uitgever. De gedichten zijn daarenboven bijna veertig jaar oud; de dichteres had ze neergeschreven in een schriftje voor Paul Claes, de eminente bezorger van deze uitgave. Blijkbaar achtte D'haen ze niet rijp genoeg voor publicatie. Naar de precieze redenen voor die terughoudendheid kunnen wij enkel raden. Het ligt voor de hand om deze teksten, die naar verhouding bijzonder leesbaar zijn, te beschouwen als literair onaf, als te afwijkend van de barokke lyriek die de dichteres in die jaren publiceerde. Daarbij komt dat ze ongewoon open en autobiografisch van toon zijn, wat haaks staat op de esthetische poëtica die D'haen zowel in haar poëzie als in haar essays propageerde. De teksten uit *Geboorte* geven, meer dan haar overige werk, een intieme inkijk in vooral de levensvisie van de dichteres. Tegelijk bevatten ze nauwelijks nieuwe informatie. Vrijwel alle anekdotes komen, vaak zelfs in identieke bewoordingen, voor in haar eigenzinnige autobiografische notities (gebundeld in *Uitgespaard zelfportret*, Meulenhoff, 2004). De gedichten roepen, grotendeels chronologisch, het leven van Christine D'haen op. Het openingsvers beschrijft haar moeizame geboorte en haar jeugd, vervolgens krijgen wij haar studietijd in Amsterdam te zien, haar huwelijk, de geboorte van haar kinderen, haar intieme vriendschappen, en zoveel meer. Vooral wordt daarbij duidelijk hoezeer het ik permanent in een existentiële crisis verkeert. Elk van de opeenvolgende "geboortes" krijgt de allures van een openbaring waarvan het gewenste bevrijdende effect

evenwel van tijdelijke aard is. De zoektocht naar een “zuiver” bestaan, die gepaard gaat met het bereiken van een zingeving, mondt uiteindelijk uit in de onderhand bekende mythe van het schrijverschap. Dat kunstenaarschap is absoluut, veel belangrijker dan wat de meeste mensen als het “werkelijke” leven beschouwen. Al de rest is niet meer dan een zwakke afschaduwing daarvan, een doekje voor het bloeden.

Die diepgaande crisis van de eigen identiteit wordt hier in een aantal episodes opgeroepen. Het valt op hoe vaak vrienden rivalen worden, hoe het dichterlijke ik in feite geen enkele vorm van concurrentie duldt en zichzelf opsluit in een zelfgekozen eenzaam bestaan. Ook de seksuele identiteit wordt vooral als een probleem ervaren. Enkel de kunst en vooral de literatuur vormen voor die diepgaande frustraties een heilzaam tegenwicht. Interessanter dan de loutere autobiografische dimensie is, met andere woorden, de manier waarop D’haen aan die gegevens een specifieke literaire wending tracht te geven. Dat gebeurt allereerst door de vergelijking van het leven met een boek. Vanaf het eerste vers wordt gewezen op het belang van encyclopedie, een soort van weten dat het leven verrijkt (en zelfs uitgroeit tot een soort van utopisch parallel bestaan). Die kennis is verankerd in boeken, maar ook in de personen die in het leven van het dichterlijke ik een cruciale rol hebben gespeeld: haar leraren, haar vader, haar man. Die overtuiging heeft ertoe geleid dat de magie van teksten, namen en woorden bij D’haen een centrale rol is gaan innemen. Ook in *Geboorte* komt die (als vanzelfsprekend én uitzonderlijk ervaren) eruditie vaak voor. Daarbij gaat het niet enkel om betekenissen, maar ook om klanken, muzikaliteit, de toverkracht van (anderstalige) formules die men niet meteen begrijpt. Dat is overigens ook letterlijk het geval: het zevende gedicht opent met een lang citaat van Jan van Beers, het vijftiende met een gedicht in het Frans van Baudelaire. Pas aan het eind ontdekt de lezer (in het spoor van de dichteres) dat het gaat om teksten van andere auteurs die door de lerares in de klas werden voorgelezen en op het ik een onuitwisbare indruk hebben nagelaten.

In die zin vervult literatuur, als vorm maar ook als thema, in deze bundel dé centrale rol. Literatuur is geen goedkope kopie van de waarneming, maar integendeel een manier om creatief en kritisch vorm

te geven aan ervaringen. Literatuur transformeert het banale bestaan tot een echtere wereld, vol symbolen, associaties en onvermoede verbanden. Dat in kaart brengen en doorgronden is het levenswerk van de dichteres geworden. *Geboorte* laat vooral de staalkaart zien aan stijlmiddelen en tonaliteiten die D’haen daartoe heeft ingezet. Sommige teksten zijn barok en weelderig, zoals haar vroegste werk. Andere gedichten bevatten nauwelijks meer dan enkele regels. Wat vooral opvalt, is de relatief grote toegankelijkheid van de meeste gedichten, soms op het prozaïsche af. Typerend is bijvoorbeeld het zestiende (korte) gedicht:

Een dochter en een zoon
vroegmorgens zonder fouten uitgestoten
gevormd uit vlees, gevoed, gebakerd —
is baren een garantie van bestaan?

Zeker, maar neen: zelf bestaan is anders,
niet genoeg is baren voor geboorte. (p. 21)

Geboorte is niet meteen een meesterwerk of een orgelpunt van een indrukwekkende literaire carrière, maar de bundel geeft wel een uniek visitekaartje van het dichterschap van D’haen.

DIRK DE GEEST

CHRISTINE D’HAEN, *Geboorte*, Poëziecentrum, Gent, 2016,
37 p; *De Beker van Djamsjied*, Querido, Amsterdam, 2011,
56 p.